

Datafikoituva peruskoulu – tasapainoilua lapsen henkilötietojen suojan ja opetuksen tavoitteiden välillä

HAKUSANAT: henkilötietojen suoja, lapsen oikeudet, perusopetus, tietosuojasetus, tieto- ja viestintäteknologia

1. Johdanto

Dataa kerätään lähes kaikkialla, ja myös kouluista on tullut datatehtaita.¹ Datatutkimuksen, henkilötietojen suojaan liittyvien taitojen ja digiturvataitojen merkitys kasvaa jatkuvasti, ja niistä on tulossa yhteiskunnalliseen toimintaan osallistumisen edellytys.² Datafikaatio-käsite kuvaa yksilön elämän osa-alueiden muuntamista digitaaliseksi dataksi, jota käytetään esimerkiksi kuvailuun, ennustamiseen tai päätöksentekoon.³ Lapsen oikeuksien toteutumisen näkökulmasta datafikaatio luo jännitteitä lapsen eri oikeuksien välillä – lapsen henkilötietoja on suojattava, mutta lasten tulee myös saada yhdenvertaisesti osallistua digitalisoituneeseen yhteiskuntaan.⁴

Nykyisen opetus suunnitelman korostaessa erilaisten tieto- ja viestintäteknologian (TVT) sovellusten käyttämistä peruskouluissa henkilötietojen suoja on otettava huomioon. TVT-sovelluksilla viitataan laajaan kenttään erilaisia digitaalisia teknologioita tietokoneista älypuhelimiin ja niissä käytettäviin sovelluksiin, joista monet käsittelevät lapsen henkilötietoja. Monet yleiset TVT-työkalut ovat datajättien, kuten Microsoftin ja Googlen, tuottamia, ja käyttöehdot noudatta-

* *Elisa Silvennoinen*, OTT, yliopistonlehtori, Itä-Suomen yliopisto – *Matti Tedre*, FT, professori, Itä-Suomen yliopisto – *Teemu Valtonen*, KT, professori, Itä-Suomen yliopisto. Artikkelin on kirjoitettu osana STN:n rahoittamaa Generation AI -hanketta (#352859). Kiitämme anonyymejä arvioijia sekä Susanna Lindroos-Hovinheimoa ja Milka Sormusta käsikirjoituksen kommentoinnista ja kannustuksesta.

1. Pekka Mertala, Koulutuksen digitaalinen datafik(s)aatio. *Kasvatus & Aika* 15(1) 2021, s. 43–61, 43.
2. Arne Hintz – Lina Dencik – Karin Wahl-Jorgensen, Digital Citizenship in a Datafied Society. Polity Press 2018, s. 1–3.
3. Sofie Flensburg – Stine Lomborg, Datafication research: Mapping the field for a future agenda. *New Media & Society* 25(6) 2023, s. 1451–1469.
4. YK:n lapsen oikeuksien komitean Yleiskommentti nro 25 (2021) digitaaliseen ympäristöön liittyvistä lapsen oikeuksista (CRC/C/GC/25).

vat yritysten vakioehtoja. EU:n yleisen tietosuoja-asetuksen (TSA)⁵ mukaisena rekisterinpitäjänä toimivalla perusopetuksen järjestäjällä ei ole juuri mahdollisuuksia vaikuttaa näihin ehtoihin. Opetuksen järjestäjällä on rekisterinpitäjänä laaja vastuu oppilaan henkilötietojen käsittelyn lainmukaisuudesta myös silloin, kun palvelujen tarjoaja ja henkilötietojen varsinainen käsitteijä on kolmas taho.

Opetuksen järjestäjä ei laajasta vastuustaan huolimatta voi täysin irtisanoitua TVT:n opetuskäytöstä. YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksen (SopS 59–60/1991) 28 ja 29 artiklassa turvattu oikeus saada koulutusta kattaa monilukutaidon.⁶ Opetushallituksen (OPH) perusopetuksen opetussuunnitelman (OPS) perusteissa määrätään monilukutaidon opettamisesta ja TVT:n käytön integroinnista oppisisältöihin.⁷ Opetus- ja kulttuuriministeriön kasvatuksen ja koulutuksen linjauksissa 2023–2027 painotetaan kansainvälisesti huipputasoisia digitaalisia palveluita ja infrastruktuuria.⁸ Yksi EU:n digitaalisen koulutuksen toimintasuunnitelman prioriteeteista on digitaalisten perus- ja edistyneiden taitojen tasavertainen oppiminen varhaisesta iästä alkaen.⁹

Kouluissa on viime vuosina havahduttu jännitteeseen opetuksen sisällön ja menetelmien sekä tietosuojalainsäädännön vaatimusten välillä.¹⁰ Lapsen oikeuksien näkökulmasta keskustelu aiheesta käy tavanomaisen ongelman äärellä: suojellaanko vai osallistetaanko lapsia.¹¹ Kyse on jännitteestä lapsen eri oikeuksien välillä.¹² lasten tulee saada nauttia TVT:n mahdollistamista palveluista ja

5. Euroopan parlamentin ja neuvoston asetus (EU) 2016/679 luonnollisten henkilöiden suojelusta henkilötietojen käsittelyssä sekä näiden tietojen liikkuvuudesta ja direktiivin 95/46/EY kumoamisesta (yleinen tietosuoja-asetus tai TSA).
6. Laajasti CRC/C/GC/25 ja Eva Lievens – Sonia Livingstone – Sharon MacLaughlin – Brian O’Neill – Valerie Verdoodt, *Children’s rights and digital technologies*, s. 487–513 teoksessa Ursula Kilkelly – Ton Liefaard (eds), *International Human Rights of Children*. International Human Rights. Springer 2019, s. 499. Tekoälyn osalta ks. Wayne Holmes – Jen Persson – Irene-Angelica Chounta – Barbara Wasson – Vania Dimitrova, *Artificial Intelligence and education – A critical view through the lens of human rights, democracy and the rule of law*. Council of Europe 2022, s. 26–29.
7. Opetushallituksen Määräykset ja ohjeet 2014:96: Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014 (OPH 2014:96).
8. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisu 2023:17: Kasvatuksen ja koulutuksen digitalisaation linjaukset 2027, s. 15.
9. OKM 2023:17, s. 7.
10. Ilmi mm. OPH:n Digioppimisen areenan (11.–12.12.2023, Helsinki) työryhmässä Tietosuoja-näkökulmia kouluihin ja oppilaitoksiin. Ks. myös Helsingin HaO 30.6.2023 t. 3945/2023 yksittäisen vanhemman valituksesta tietosuojavaltuutetulle. Se tuli esille myös opetusalan toimijoille tehdyssä kyselyssä, ks. Jaakko Kauko – Jaakko Penttinen – Maarit Röttsä – Tomi Voutilainen, *Sujuva kasvatus- ja koulutustietojen hyödyntäminen*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisu 2024:17 (OKM 2024:17), s. 76–77.
11. Kyse on lapsioikeuden yhdestä perustavanlaatuisimmasta ongelmasta, ks. Michael D. A. Freeman, *The Rights and Wrongs of Children*. Francis Pinter 1983, s. 23.
12. Milda Macenaite, *From universal towards child-specific protection of the right to privacy online: Dilemmas in the EU General Data Protection Regulation*. *New Media & Society* 19(5)

sähköisen osallistumisen keinoista sekä hyödyntää teknologian mahdollisuuksia oppimisen tukena. Laaja ja pitkäaikainen henkilötietojen kerääminen uhkaa lapsen oikeutta yksityisyyteen ja henkilötietojen suojaan ja altistaa lapsen erilaisille vaikuttamis- ja markkinointitarkoituksille.¹³ Lasten digitaalista lukutaitoa pidetään avaintekijänä sille, että lapsen oikeus hyötyä digitaalisista ympäristöistä ja suojautua niissä toteutuu täysimääräisesti.¹⁴

Teknologian uhkia lapsen oikeuksille on datafikaatiota käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa tarkasteltu sekä yksityisyyden suojan että henkilötietojen suojan näkökulmasta.¹⁵ Oikeuskirjallisuudessa todetaan, että vaikka nämä oikeudet ovat monessa suhteessa päällekkäisiä, henkilötietojen suoja on yksityisyyden suoja laajempi erityisesti henkilötietojen ja niiden käsittelyn määritelmien osalta. Se edistää ennakoivasti yksilön henkilökohtaisia oikeuksia, joita henkilötietojen käsittely voi uhata, ja vähentää yksilön ja hänen tietojensa käsittelytahojen välistä vallan ja tiedon epäsuhtaa.¹⁶ Tämä artikkeli käsittelee lapsen henkilötietojen suoja ja TVT:n käyttöä kunnan järjestämässä perusopetuksessa ja viittaa yksityisyyden suojaan ainoastaan siltä osin kuin käytetyssä lähteessä viitataan yksityisyyteen.

Varsinaisena tutkimusongelmana on, millaista suojaa yleinen tietosuojajärjestelmä edellyttää lapsen henkilötiedoille perusopetuksessa ja miten tuo suoja rajoittaa TVT:n käyttöä perusopetuksessa. Tietosuojajärjestelmä huomioi lapsen henkilötietojen erityisen suojan mutta ei juuri anna konkreettisia keinoja niiden suojaamiseen. Lainmukainen käsittely edellyttää ennakkoon ja täsmällisesti määriteltyä käsittelyperustetta (TSA 6(1) artikla). Tietosuojajärjestelmästä seuraa muun muassa, että henkilötietoja saa käsitellä vain tiettyä käyttötarkoitusta varten ja vain siltä osin kuin on välttämätöntä ja tarpeellista (TSA 5 artikla). Opetuksen tarpeet monimutkaistavat tilannetta entisestään: Perusopetuslaki (852/1998, POL) ei suoraan edellytä tietotekniikan opetuskäyttöä kouluissa, mutta OPH:n opetussisältöihin kuuluvat TVT ja monilukutaito. Monet taitojen opettamiseen liittyvät digitaaliset opetusvälineet – erityisesti yleisesti käytössä

2017, s. 765–779.

13. Reuben Binns – Ulrik Lyngs – Max Van Kleek – Jun Zhao – Timothy Libert – Nigel Shadbolt, Third party tracking in the mobile ecosystem. *Proceedings of the 10th ACM Conference on Web Science 2018*, s. 23–31.
14. Protecting Children Online – an overview of recent developments in legal frameworks and policies. *OECD Digital Economy Papers 2020*, No. 295, s. 6.
15. Deborah Lupton – Ben Williamson, The datafied child: The dataveillance of children and implications for their rights. *New Media & Society* 19(5) 2017, s. 780–794.
16. Orla Lynskey, Deconstructing Data Protection: The 'Added-Value' of a Right to Data Protection in the EU Legal Order. *International and Comparative Law Quarterly* 63(3) 2014, s. 569–597 ja Juliane Kokott – Christoph Sobotta, The distinction between privacy and data protection in the jurisprudence of the CJEU and the ECtHR. *International Data Privacy Law* 3(4) 2013, s. 222–228.

olevat kolmannen tahon tarjoamat – tarvitsevat toimiakseen laajempaa tiedonkeruuta kuin opetuksen järjestämiseksi olisi tarpeellista.

Tutkimusongelmaa lähestytään tarkastelemalla TVT-sovellusten opetuskäyttöä lapsen henkilötietojen suojan näkökulmasta erityisesti kolmen tietosuojasetuksen mukaisen henkilötietojen käsittelyperusteen osalta. Ensin analysoidaan sovellusten käytön lainmukaisuutta lakisääteisen velvoitteen noudattamisen ja yleisen edun mukaisuuden näkökulmasta. Sen jälkeen tarkastellaan lapsen suostumuksen mahdollisuutta käsittelyperusteena. Lopuksi käsitellään laajamittaisen datankeruun ja lapsen henkilötietojen suojan kannalta olennaista profilointia.¹⁷ Tutkimus osoittaa, että tietosuojasetuksessa omaksuttu lapsen henkilötietojen erityinen suoja on epämääräinen ja lainsäädännön tila TVT:n lainmukaisesta opetuskäytöstä on epäselvä.

Tutkimus on oikeustieteellinen, ja tutkimuskysymyksiä tarkastellaan yleisen tietosuojasetuksen sekä perusopetusta koskevien oikeuslähteiden eli perusopetuslain, oppivelvollisuuslain (1214/2020, OVL) ja OPS:n perusteiden kannalta. Lapsioikeuden keskeisenä oikeuslähteenä on YK:n lapsen oikeuksien yleissopimus. Tarkastelussa hyödynnetään tietojenkäsittelytieteen ja kasvatustieteen näkökulmia datafikaation ja TVT-opetuksen sisällön ja tavoitteiden jäsentämisessä. Datafikaation kontekstia hyödynnetään osoittamaan sääntelyn epäselvyyttä ja epävarmuutta vauhdilla etenevän kaikkiallisen tiedonkeruun ja datakapitalismin aikakaudella.¹⁸

2. Tasapainoilua opetuksen tavoitteiden ja lapsen oikeuksien välillä

2.1. Tieto- ja viestintäteknologia oppimisen sisältönä ja tukena

Tieto- ja viestintäteknologiaa käsitellään OPS:n tavoitteissa vahvasti tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden, laaja-alaisen osaamisen, oppimisympäristöjen ja teknologian opetukselle tarjoamien hyötyjen näkökulmasta.¹⁹ Jokaiselle lapselle ja nuorelle on tarjottava valmiudet hyödyntää teknologioiden tarjoamia mahdollisuuksia oppimisen tukena. Laaja-alaisen osaamisen näkökulmasta teknologia kuuluu osaksi ympäröivän maailman muutoksista nousevia osaamisen tarpeita,

17. Erityisiä henkilötietoryhmiä ei tarkastella lainkaan.

18. Shoshana Zuboff, *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. PublicAffairs 2019, luku 4.II–4.V ja Lupton – Williamson 2017, s. 781.

19. OPH 2014:96.

jotka huomioidaan eri oppiaineissa.²⁰ Esimerkiksi tieto- ja viestintäteknologisen osaamisen kokonaisuus sisältää valmiudet teknologian hyödyntämiseen oppimisen ja ajattelun tukena sekä teknologian turvallisen käytön. Monilukutaidon kokonaisuudessa esille nousevat vastuullisuus, kriittinen lukutaito ja valmiudet toimia valeduutisten ja algoritmisen manipuloinnin aikakaudella.

Teknologia nähdään OPS:ssä osana monipuolista oppimisympäristöä.²¹ Parhaimmillaan teknologia tarjoaa tukea oppimiselle erilaisten oppimisen teorioiden lähtökohdista.²² Se tarjoaa työkaluja opettajajohtoisille ja oppijakeskeisemmille menetelmille, informaatorikkaita ympäristöjä ja simulaatioita opiskeltavien asioiden tutkimiselle sekä oppilaiden yhteisöllistä oppimista ja vuorovaikutusta tukevia alustoja. Oppimisanalytiikan sovellukset mahdollistavat oppimisprosessien visualisoimisen ja diagnosoimisen oppilasdataa hyödyntäen.

Oppimista tukevien teknologioiden luonne ja mahdollisuudet ovat ajan myötä muuttuneet. Internet ja Web 2.0 toivat oppimisen välineiden listalle blogit ja wikiympäristöt, joissa oppijoiden rooli nähtiin aktiivisina sisällön tuottajina.²³ Yhteisölliseen sisällön tuottamiseen perustuvat ympäristöt sopivat hyvin pedagogisiin näkemyksiin yhteisöllisestä oppimisesta ja ajatukseen demokraattisesta, avoimesta internetistä, jossa jokainen voi olla aktiivinen sisällön tuottaja. 2000-luvulla kouluihin tulivat verkko-oppimisympäristöt, kuten WebCT, Moodle sekä suomalainen Peda.net. Niitä seurasivat laajemmat verkkoympäristökokonaisuudet, kuten Microsoftin Office 365 sekä Googlen erilaiset palvelut.²⁴ Henkilökohtaisissa laitteissa Applen ja Googlen rooli on ollut keskeinen: erityisesti Googlen palveluihin integroidut Googlen Chromebook-tietokoneet ovat tulleet suosituiksi. Datajättien ”täyden palvelun” tuotteet ovat houkutelleet kouluja yhdistelemällä toimintoja ja sovelluksia hyvin yhdessä toimiviksi kokonaisuuuksiksi. Viimeistään näiden verkkopohjaisten palveluiden tuominen osaksi koulujen oppimisympäristöjä – kansallisten digitaalisten materiaalien ja uusien oppimisympäristöjen kärkihankkeiden vauhdittamana²⁵ – toi datafikaation Suomen kouluihin.

Koulukontekstissa datafikaatio tarkoittaa koulun joidenkin toimintojen toteuttamista TVT-perustaista tiedonkeruuta ja automaatiota hyödyntäen.²⁶ Näissä toiminnoissa erilaisia asioita ja tapahtumia muutetaan numeerisesti mitattaviksi

20. OPH 2014:96, s. 12–24.

21. OPH 2014:96, s. 29–30.

22. Teemu Valtonen – Sonsoles López-Pernas – Mohammed Saqr – Henriikka Vartiainen – Erkko Tapio Sointu – Matti Tedre, The nature and building blocks of educational technology research. *Computers in Human Behavior* vol. 128 (2022), s. 1–16, 1.

23. Opetusteknologian kehityskaarista laajasti ks. Martin Weller, *25 Years of Edtech*. AU Press 2020.

24. Weller 2020, s. 41.

25. Valtioneuvoston kanslia, Toimintasuunnitelma strategisen hallitusohjelman kärkihankkeiden ja reformien toimeenpanemiseksi 2015–2019. Hallituksen julkaisusarja 2/2016, s. 32.

26. Mertala 2021, s. 43–46.

arvoiksi, diskreetiksi dataksi, jolloin niitä voidaan analysoida, yhdistellä ja käyttää eri tarkoituksiin, muun muassa oppimistulosten ennakoimiseen, heikkojen signaalien etsimiseen ja tulkitsemiseen sekä prosessien optimointiin.²⁷ Datafikaatio kouluissa liittyy usein kolmannen osapuolen tarjoamiin usein yleiskäyttöisiin sovelluksiin, joita käytetään tyyppillisesti opetuksen tukena ja jotka keräävät käyttäjistä tietoa eri toimintojen mahdollistamiseen, käyttäjäkokemuksen parantamiseen ja oppimisen tukemiseen mutta toisaalta myös käyttäjäkunnan profilointiin ja seurantaan sekä mainontaan.²⁸ Internet, mobiiliteknologia, laaja tiedonkeruu ja henkilötietojen käsittelyn laajuus ovat tehneet datafikaatiosta ilmiön, josta puhutaan erityisesti sen mahdollistamien yksityisyyden suojaan, tiedon väärinkäytöksiin ja yhteiskunnallisiin muutoksiin liittyvien ongelmien takia.²⁹

2.2. Lapsen suojelun ja osallistumisen välinen tasapainoilu digitaalisessa oppimisympäristössä

Lapsen oikeuksien toteutuminen digitaalisessa ympäristössä on tasapainoilua yksityisyyden ja henkilötietojen suojan sekä digitaaliseen ympäristöön osallistumista ja siitä hyötymistä koskevan oikeuden välillä.³⁰ Henkilötietojen suoja on perus- ja ihmisoikeuksilla suojattava oikeus. Euroopan unionin perusoikeuskirjan 8(1) artiklan mukaan jokaisella on oikeus henkilötietojensa suojaan. Lisäksi 7 artiklassa säädetään jokaisen oikeudesta yksityis- ja perhe-elämän, kodin ja viestien kunnioittamiseen. Henkilötietojen suojalla suojataan yksityisyyttä silloin, kun henkilötietoja käsitellään. Suomen perustuslaissa (731/1999, PL) henkilötietojen suojasta säädetään osana yksityiselämän suojaa (10 §). Henkilötietojen suoja kuuluu osittain myös Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artiklan mukaiseen yksityiselämän suojan soveltamisalaan.³¹ Mielivaltaisen puuttuminen lapsen yksityisyyteen, perheeseen, kotiin tai kirjeenvaihtoon kielletään vielä erikseen YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen 16 artiklassa.

Yleinen tietosuojasetus toteuttaa yksilön henkilötietojen suojaa asettamalla oikeuksia ja velvollisuuksia sekä edellyttämällä riittäviä oikeussuojakeinoja. Asetus rakentuu pitkälti rekisteröidyn – tunnistetun tai tunnistettavissa olevan luonnollisen henkilön (TSA 4(1) artikla) – ja rekisterinpitäjän – luonnollisen henkilön tai oikeushenkilön, viranomaisen, viraston tai muun elimen, joka yksin

27. Mertala 2021, s. 43–46.

28. Lupton – Williamson 2017, s. 784–785, 790 ja Veronica Barassi, Child data citizen: How tech companies are profiling us from before birth. The MIT Press 2020, luku 4.

29. Zuboff 2019, luku 1.

30. CRC/C/GC/25, kohta 4.

31. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on oikeuskäytännössään katsonut yksityiselämään kuuluvan esimerkiksi henkilökohtaisen identiteetin suojan sekä henkilötietojen keräämisen, käytön ja muun käsittelyn, ks. EIT M. K. v. France 18.4.2013 ja EIT Roraru v. Romania 4.5.2000.

tai yhdessä toisten kanssa määrittelee henkilötietojen käsittelyn tarkoitukset ja keinot (TSA 4(7) artikla) – oikeuksille ja velvollisuuksille. Rekisterinpitäjä eli artikkelin kontekstissa ainakin perusopetuksen järjestäjä³² on vastuussa henkilötietojen käsittelystä (TSA 24 artikla) myös silloin, kun yksittäinen opettaja hyödyntää sovelluksia opetustyössään.³³ Rekisteröity on perusopetuksen oppilas eli alle 18-vuotias lapsi.

Tietosuoja-asetuksessa on tunnistettu lapsen henkilötietojen erityisen suojelun tarve.³⁴ Johdanto-osan 38 kohdan mukaan lapset ” – eivätkä välttämättä ole kovin hyvin perillä henkilötietojen käsittelyyn liittyvistä riskeistä, seurauksista, asianomaisista suojatoimista tai omista oikeuksistaan”. Erityinen suojelu perustuu näkemykseen lapsen aikuista heikommista tiedoista ja taidoista. Lapsen henkilötietoja suojellaan niiden käsittelyyn liittyviltä todennäköisyydeltään ja vakavuudeltaan vaihtelevilta yksilön oikeuksiin ja vapauksiin kohdistuvilta riskeiltä.³⁵ Mitä arkaluontoisemmasta tiedosta on kyse, sitä vahvemmin henkilötietoja tulisi suojata ja sitä suurempi uhka niiden käsittelystä lapsen oikeudelle henkilötietojen suojaan aiheutuu.³⁶ Lisäksi mitä laajamittaisempaa käsittely on, sitä todennäköisemmin se aiheuttaa riskin tai uhan henkilön yksityisyydelle. Datafikaation yhteydessä käsittely on yleensä nimenomaan laajamittaista.³⁷

Julkisen vallan on huolehdittava sekä lapsen yksityisyyden ja kehityksen suojelusta että hänen mahdollisuudestaan osallistua ja vaikuttaa asioihin.³⁸ YK:n lapsen oikeuksien komitean digitaalisia ympäristöjä koskevan yleiskommentin mukaan on taattava riittävät lainsäädännölliset ja muut keinot lapsen suojelemiseksi digitaalisen ympäristön sisältöihin, kontakteihin, käyttäytymiseen ja sopimukseen liittyviltä riskeiltä.³⁹ Lisäksi on varmistettava lasten mahdollisuudet käyttää digitaalisia ympäristöjä ja ilmaista näkemyksiään sekä tarjottava riittävää koulutusta ja tukea.⁴⁰ Lasten osallistumisen tulisi olla yhdenvertaista ja mah-

32. Kunta on velvollinen järjestämään alueellaan asuville oppivelvollisille perusopetusta (POL 4 §). Kunta saa itsehallintonsa vuoksi järjestää toimintansa pääosin omalla päätöksellään kuntalain mukaisesti. Lähes poikkeuksetta kunnissa koulutukseen liittyviä asioita käsittelee erillinen lautakunta, ks. Pentti Arajärvi, Koulutus-oikeus. Alma Talent 2021, luku 16.2.

33. Opettaja on palvelussuhteessa rekisterinpitäjään. Palvelussuhteessa oleva ei ole TSA 4(1) artiklassa tarkoitettu henkilötietojen käsittelijä, ks. Tomi Voutilainen, Oikeus tietoon – Informaatio-oikeuden perusteet. Edita Publishing 2019, luku 3.2.

34. Eva Lievens – Valerie Verdoodt, Looking for needles in a haystack: Key issues affecting children’s rights in the General Data Protection Regulation. Computer Law & Security Review 34(2) 2018, s. 269–278, 271.

35. TSA:n johdanto-osa, kohta 75.

36. Kamrul Faisal, Certain legal aspects of children’s right to protect personal data in the context of AI under the European Union data protection laws, s. 106–137 teoksessa Päivi Korpisaari (toim.), Vapaita sanoja. Viestintäoikeuden vuosikirja 2022. Helsingin yliopisto 2022, s. 109.

37. Hintz – Dencik – Wahl-Jorgensen 2018, s. 45.

38. Henna Pajulammi, Lapsi, oikeus ja osallisuus. Talentum 2014, s. 153.

39. CRC/C/GC/25, kohta 14.

40. CRC/C/GR/25, kohta 16.

dollista nimettömänä ja heitä tulisi suojella muun muassa yritysten laittomalta henkilötietojen käsittelyltä lapsen muita oikeuksia mielivaltaisesti rajoittamatta.⁴¹ Henkilötietojen suojan ja yhdenvertaisen osallistumisen toteutuminen edellyttää lapselta riittäviä valmiuksia ja osaamista digitaalisessa ympäristössä toimimiseen. Tältä osin lapsen oikeuksien toteutuminen palautuu oikeuteen saada opetusta (POL 30 §) ja kunnan velvollisuuteen järjestää perusopetusta.

Lapsi on suhteessa kouluun alisteisessa asemassa, eli hän on alaikäisyydestä johtuvan vajaavaltaisuuden lisäksi institutionaalisen oppilaan asemassa.⁴² Perusopetuksen järjestäjä on velvollinen järjestämään opetusta, ja oppilaalla on velvollisuus osallistua opetukseen.⁴³ Tässä ominaisuudessa opetuksen järjestäjällä on oikeus käsitellä lapsen henkilötietoja. Opetuksen järjestäjällä ja myös yksittäisellä opettajalla on perusopetuslain ja OPS:n perusteiden rajoissa oikeus päättää opetuksen sisällöistä ja menetelmistä.⁴⁴ Opettajilla on siten laaja pedagoginen valta päättää sovellusten käyttämisestä opetuksessa, ja oppilailta on asemansa vuoksi vain vähän valtaa vaikuttaa opetusmenetelmiin ja -sisältöihin. Opettajan vahvasta autonomiasta huolimatta luokkahuoneen todellisuus on toinen: Esimerkiksi kirjasarjojen valinta eri kustantajien välillä ei ole opettajan käsissä eivätkä täten niihin liittyvät e-oppimateriaalit tai digitaalisessa muodossa olevat tehtävätkään. Laitteista ja oppimisympäristöistä päätetään kunta- ja koulutasolla.

3. Oppilaan henkilötietojen lainmukainen käsittely ja mahdollisuus vastuun jakamiseen

3.1. Perusopetuksen järjestäminen lapsen henkilötietojen käsittelyperusteena

Yleisen tietosuojasetuksen mukainen henkilötiedon käsite on laaja, ja se kattaa kaikki tunnistettuun tai tunnistettavissa olevaan luonnolliseen henkilöön liittyvät tiedot (TSA 4(1) artikla). EU:n oikeuskäytännön mukaan tietojen ei tarvitse liittyä suoraan henkilöön vaan merkitystä on sillä, voiko tietojen käsittelijä koh-

41. CRC/C/GC/25, kohdat 18 ja 67–74.

42. Suvianna Hakalehto-Wainio, Oppilaan oikeudet opetustoimessa. Lakimiesliiton Kustannus 2012, s. 91.

43. Oppivelvollisen on osallistuttava perusopetuslain mukaisesti järjestettyyn perusopetukseen tai saatava muulla tavalla perusopetuksen oppimäärää vastaavat tiedot (POL 26 §).

44. Arajärvi 2021, luku 5.2.

tuudella tunnistaa rekisteröidyn lisätietojen avulla.⁴⁵ Esimerkiksi IP-osoitetta⁴⁶ ja ajoneuvon valmistenumeroa⁴⁷ on pidetty henkilötietona. Myös (henkilötietojen) käsittelyn määritelmä on laaja. Käsittelyä ovat muun muassa tietojen kerääminen, tallentaminen, järjestäminen, muuttaminen, haku, käyttö, tietojen luovuttaminen siirtämällä, levittämällä tai asettamalla ne muutoin saataville, tietojen yhdistäminen tai tuhoaminen (TSA 4(2) artikla).

Henkilötietojen käsittelyn on oltava lainmukaista, läpinäkyvää ja kohtuullista (TSA 5(1)(a) artikla). Lainmukainen käsittely edellyttää selkeää ja täsmällistä käsittelyperustetta, jonka soveltaminen on ennakoitavissa.⁴⁸ Käsittelyperuste on määriteltävä ennakkoon ja sen soveltuvuutta arvioidaan tapauskohtaisesti. Viranomaisten toteuttaman henkilötietojen käsittelyn tulee lähtökohtaisesti perustua TSA 6(1)(c) tai (e) artiklaan.⁴⁹ C alakohdan mukainen käsittelyperuste on lakisääteisen velvoitteen noudattaminen ja e alakohdan yleinen etu tai julkisen vallan käyttö. Kummastakin käsittelyn perusteesta on säädettävä joko unionin oikeudessa tai kansallisessa lainsäädännössä eli tässä tapauksessa perusopetuslaissa. Lisäksi molemmissa käsittelyn on täytettävä yleisen edun mukainen tavoite ja oltava oikeasuhtainen sillä tavoiteltuun oikeutettuun päämäärään nähden (TSA 6(3) artikla).

Perusopetukseen soveltuu luontevasti lakisääteisen velvoitteen noudattaminen (c alakohta) eli kunnan velvollisuus järjestää perusopetusta (POL 4 §). Lapsen henkilötietojen käsittely perustuu siten perusopetuslaissa säädettyjen tehtävien ja velvoitteiden hoitamiseen. Perusopetuslain lisäksi tehtävästä ja tavoitteista säädetään asetuksilla⁵⁰ ja OPS:n perusteita koskevilla määräyksillä (POL 14.2 §).⁵¹ Perusopetuksen tavoitteena (POL 2 §) on antaa elämässä tarpeellisia tietoja ja taitoja sekä edistää edellytyksiä osallistua koulutukseen ja kehittää itseään elämän aikana. Lisäksi tehtävänä on tukea oppilaiden kasvua ihmisyyteen ja eettisesti vastuukykyiseen yhteiskunnan jäsenyyteen, edistää sivistystä ja tasa-arvoisuutta yhteiskunnassa sekä turvata riittävä yhdenvertaisuus koulutuksessa

45. Asia C-582/14 Breyer, ECLI:EU:C:2016:779; asia T-557/20 Single Resolution Board v. EDPS, ECLI:EU:T:2023:219 ja asia C-319/22 Scania, ECLI:EU:C:2023:837.

46. Asia C-582/14 Breyer.

47. Asia C-319/22 Scania.

48. TSA:n johdanto-osa, kohta 41.

49. Hallituksen esitys eduskunnalle EU:n yleistä tietosuojaa-asetusta täydentäväksi lainsäädännöksi 9/2018 vp, s. 29.

50. Valtioneuvoston asetus perusopetuslaissa tarkoitettujen opetuksen valtakunnallisista tavoitteista ja perusopetuksen tuntijaosta (422/2012) ja perusopetusasetus (852/1998).

51. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet on OPH:n laatima valtakunnallinen määräys, jolla on lakia alemman asteisen oikeuslähteen asema. Tämän lisäksi opetuksen järjestäjä laatii oman, konkreettisemmän OPS:n, ks. Arajärvi 2021, luku 11.2.

Suomessa.⁵² Sisällöllisistä tavoitteista, kuten monilukutaidosta, määrätään OPS:n perusteissa.⁵³

EU:n oikeuskäytännössä on painotettu yleisen edun merkitystä lakisääteisen velvoitteen noudattamisessa ja todettu, ettei kansallisessa laissa säädetty henkilötietojen käsittely ole TSA 6(1)(c) artiklan mukaisesti sallittua vain siitä syystä, että on olemassa lakiin perustuva käsittelyperuste.⁵⁴ On arvioitava, voidaanko yleisen edun mukainen tavoite kohtuullisesti saavuttaa yhtä tehokkaasti muilla toimenpiteillä, joilla loukataan vähemmän rekisteröityjen yksityiselämän kunnioitusta ja henkilötietojen suojaa koskevia oikeuksia.⁵⁵ Lisäksi henkilötietojen käsittelyn on oltava tosiallisesti tarpeen tämän kansalliseen oikeuteen perustuvan lakisääteisen velvoitteen noudattamiseksi ja se tulee suorittaa täysin välttämättömän rajoissa.⁵⁶

Perusopetuksen järjestäminen on kiistatta yleisen edun mukainen tavoite, mutta sen tehtävät, tavoitteet ja sisällöt eivät määrittele opetuksen järjestämistä selvästi ja täsmällisesti. Se sisältää ainakin opetuksen antamisen sekä oppilaan ohjaamisen ja arvioinnin. Tavoitteet ja määräykset jättävät laajan vapauden opetuksen ja erityisesti yksittäisen oppitunnin toteuttamiselle. TSA 6(1)(c) artiklan soveltuminen käsittelyperusteeksi ei automaattisesti tarkoita sitä, että se soveltuisi kaikkeen oppilaan henkilötietojen käsittelyyn, vaan se edellyttää tapauskohtaista punnintaa yleisen edun ja suojeltavien oikeuksien välillä. Henkilötietojen käsittelyä saa suorittaa vain välttämättömän rajoissa.

Lainmukaiseen käsittelyyn riittää, kun sovelletaan yhtä käsittelyperustetta, mutta yhteen ja samaan henkilötietojen käsittelyyn voidaan soveltaa useita perusteita.⁵⁷ On siis mahdollista, että perusopetuksessa sovelletaan eri käsittelyperusteita rinnakkain.

Toinen opetuksen järjestämiseen soveltuva käsittelyperuste on yleinen etu tai julkisen vallan käyttö. Se edellyttää oikeusperustaa – käytännössä lainsäädäntöä – jonka perusteella yleistä etua koskevaa tai julkisen vallan käyttöön liittyvää tehtävää suorittava taho saa käsitellä henkilötietoja.⁵⁸ Perusopetuksessa julkisen vallan käyttäminen liittyy yleensä kurinpitoon, oppilasarviointiin ja oppilaaksi ottamiseen mutta ei varsinaiseen opettamiseen.⁵⁹ Tällä perusteella se ei sellaise-

52. Tavoitteista POL 2 §, laajasti Arajärvi 2021, luku 9.3.3.

53. Ks. edellä luku 2.1.

54. Asia C-184/20 Vyriausioji tarnybinės etikos komisija, ECLI:EU:C:2022:601, kohta 106; ks. myös Susanna Lindroos-Hovinheimo, Euroopan unionin tuomioistuimen punninta yksityisyydestä ja julkisuudesta: Vyriausioji tarnybinės etikos komisija, s. 94–105 teoksessa Viestintäoikeuden vuosikirja 2022, s. 100.

55. Asia C-184/20 Vyriausioji tarnybinės etikos komisija, kohta 85.

56. Asia C-252/21 Meta Platforms and others, ECLI:EU:C:2023:537, kohta 138.

57. Asia C-398/15 Manni, ECLI:EU:C:2017:197, kohta 42.

58. Asia C-268/21, Norra Stockholm Bygg, ECLI:EU:C:2023:145, kohta 32.

59. Kalevi Hölttä – Pirkko Eerola-Pilvi, Tarvitaanko eri sopimusjärjestelmät työntekijöille ja virkamiehille? Oikeus 1/2020, s. 94–104, 97.

naan sovellu oppilaan henkilötietojen käsittelyperusteeksi opetuksessa.⁶⁰ Asiaa voisi tulkita toisinkin: julkisasiamies katsoi ratkaisuehdotuksessaan C-693/22 virkamiehen (ulosottomies) tehtäviin kuuluvan täytäntöönpanomenettelyn julkisen vallan käytöksi⁶¹ ja e alakohtaan soveltuvan käsittelyperusteeksi. Henkilötietojen käsittely ei tilanteessa voinut perustua c alakohtaan, sillä tehtäviä koskeva sääntely ei ollut riittävän selkeää, kun siinä ei mainittu henkilötietojen käsittelyn laatua ja kohdetta.⁶² Ehdotuksen analoginen tulkinta tarkoittaisi, että opetuksen järjestäjä viranomaisena olisi oikeutettu tehtävänsä puolesta käsittelemään oppilaan henkilötietoja ilman nimenomaista sääntelyäkin. Tällöin opetuksen järjestäminen katsottaisiin julkisen vallan käytöksi kokonaisuudessaan eli myöskin osin kuin oppilaalle annetaan opetusta. Tämä tulkinta ei ole ongelmaton, sillä viranomaisen käsitteen sisältö on jokseenkin epäyhtenäinen ja se vaihtelee oikeudenaoloittain.⁶³ Lisäksi opetuksen antaminen on kansallisessa sääntelyssä katsottu tosiasialliseksi hallintotoiminnaksi, joka ei ole julkisen vallan käyttöä.⁶⁴ Kyse on kuitenkin julkisesta hallintotehtävästä, jonka hoitaminen kuuluu lähtökohtaisesti viranomaisille (PL 124 §).

Henkilötietojen käsittelyä yleisen edun perusteella täsmennetään tietosuojalailla, jonka 4 §:n 2 kohdan mukaan henkilötietoja saa käsitellä, jos se on tarpeen ja oikeasuhtaista viranomaisten toiminnassa yleisen edun mukaisen tehtävän suorittamiseksi. Tarkoituksena on mahdollistaa henkilötietojen käsittely silloin, kun viranomaisen oikeutta käsittelyyn ei voida suoraan johtaa tehtävä- tai toimivaltasäännöksestä tai muusta sääntelystä.⁶⁵ Perusteen soveltuvuuden osalta ratkaistavaksi kuitenkin jää, onko opetuksen antaminen peruskoulussa täysin välttämätön osa julkisen vallan käyttöä.

3.2. Käyttötarkoitussidonnaisuus ja tarpeellisuusvaatimus lapsen henkilötietojen käsittelyn rajoitteena

Lainmukaisessa henkilötietojen käsittelyssä on yksittäisessä tapauksessa huomiotava tietosuojasetuksen käsittelyperiaatteista johtuvat vaatimukset.⁶⁶ Käyttötarkoitussidonnaisuuden vaatimus (TSA 5(1)(b) artikla) rajoittaa henkilötietojen

60. Samoin oppimisanalytiikan käytöstä yliopistossa ks. Ouli – Voutilainen 2019, s. 37.

61. Julkisasiamies Pikamäen ratkaisuehdotus asiassa C-962/22, kohta 67.

62. Ks. edellinen viite, kohta 68.

63. Olli Mäenpää, Yleinen hallinto-oikeus. Alma Talent 2017, s. 197–200.

64. Mäenpää 2017, s. 71.

65. HE 9/2018 vp, s. 79.

66. Voutilainen 2019, luku 8.1. Lainmukainen käsittely edellyttää myös rekisteröidyn informoimista. Tiedot on toimitettava tiiviisti esitetyssä, läpinäkyvässä, helposti ymmärrettävässä ja saatavilla olevassa muodossa selkeällä ja yksinkertaisella kielellä varsinkin silloin, kun tiedot on tarkoitettu lapselle (TSA 12(1) artikla).

käsittelyä, ja minimointivaatimuksen tarpeellisuusvaatimus (TSA 5(1)(c) artikla) edellyttää, että henkilötietojen on oltava asianmukaisia, olennaisia ja rajoitettuja siihen, mikä on tarpeellista suhteessa käsittelyn tarkoituksiin. TVT:n opetusikäytön sallittavuuteen vaikuttaa siten myös se, miten opetuksen järjestäminen opetuksen sisällön ja opetusmenetelmien osalta tulkitaan suhteessa käyttötarkoitussidonnaisuuteen ja minimointivaatimukseen.⁶⁷

Käyttötarkoitussidonnaisuuden vaatimuksesta seuraa, että tiettyä nimenomaista ja laillista tarkoitusta varten kerättyjä henkilötietoja ei saa käsitellä myöhemmin näiden tarkoitusten kanssa yhteensopimattomalla tavalla.⁶⁸ Periaate ei kiellä toista käyttötarkoitusta, vaan se ainoastaan rajoittaa henkilötietojen käsittelyä muuhun tarkoitukseen.⁶⁹ Tällainen toissijaisiin käyttötarkoituksiin tapahtuva käsittely on mahdollista kansallisen lainsäädännön perusteella (TSA 6(4) artikla). Käsittely muuta käyttötarkoitusta varten on sallittua edellyttäen, että se perustuu muun muassa kansalliseen oikeuteen ja että se on demokraattisessa yhteiskunnassa välttämätön ja oikeasuhtainen toimenpide jonkin TSA 23(1) artiklassa tarkoitettujen tavoitteiden turvaamiseksi.⁷⁰ Käytännössä on tarpeellista erotella ensisijainen ja toissijainen käyttötarkoitus: ensisijaisena on perusopetuksen järjestäminen ja toissijaisena jokin muu laissa sallittu tarkoitus, johon näitä samoja kerättyjä henkilötietoja voidaan hyödyntää.⁷¹

Ennakkoon määritelty käyttötarkoitus käytännössä määrittelee, mitä henkilötietoja saa käsitellä ja miten niitä saa käsitellä.⁷² Käyttötarkoitussidonnaisuuden periaate ei juuri rajoita lapsen henkilötietojen käsittelyä, mikäli se on yhteensopivaa perusopetuksen järjestämisen kanssa eikä ole lainvastaista. Ongelmaksi voi muodostua perusopetuksen järjestämisen ja sen tavoitteiden väljä määritelmä ja niiden yksittäiselle opettajalle antama laaja harkintavalta. Opettajan tulisi tietää, millainen käsittely on tai ei ole yhteensopivaa.⁷³ OPS:n mukainen TVT:n käyttö opetuksen kohteena ja tukena on yhteensopivaa, mutta esimerkiksi jos sovelluksen tarjoaja siirtää lapsen henkilötietoja EU-alueen ulkopuolelle, voi käsittely olla tietosuojasetuksen vastaista (TSA 44 artikla).

Minimointiperiaatteen tarpeellisuusvaatimus tarkoittaa, että on sallittua käsitellä vain sellaisia henkilötietoja ja siinä laajuudessa kuin on tarpeen opetuksen järjestämiseksi. Periaate asettaa oppilaan henkilötietojen käsittelylle käsittelyperustetta ja käyttötarkoitussidonnaisuutta tiukemmat rajat. Arvioita ei

67. Opetuksen järjestäminen käsitteenä sisältää myös esimerkiksi opetukseen hakeutumisen sekä oppilaitoksen perustamisen ja ylläpitämisen, ks. Arajärvi 2021, luku 5.12.2.

68. Opinion 03/2013 on purpose limitation, WP 203, s. 3.

69. Päivi Korpisaari – Olli Pitkänen – Eija Warma-Lehtinen, Tietosuojat. Alma Talent 2022, kohta II 5 artikla.

70. Asia C-268/21 Norra Stockholm Bygg, kohta 33.

71. Ks. OKM 2024:17, s. 83.

72. Voutilainen 2019, luku 9.1.2.

73. Yhteensopivuuden arvioimisesta huomioitavista asioista ks. TSA 6(4) artikla.

tehdä pelkästään käyttötarkoituksen eli opetuksen järjestämisen määritelmän perusteella, vaan oppilaan henkilötietojen käsittelyä rajoitetaan siihen, mikä on objektiivisesti arvioiden tarpeellista.⁷⁴ Tämä on tapauskohtaista harkintaa, eikä esimerkiksi perusopetuslaissa määritellä, mitä oppilaan henkilötietoja on välttämätöntä käsitellä. Perusopetuksen järjestämiseksi tarpeellisia henkilötietoja ovat oppilaan nimi, henkilötunnus, yhteystiedot, huoltajan nimi- ja yhteystiedot, oppilaan poissaolot, ainevalinnat ja kurinpitokeinoja koskevat tiedot.⁷⁵ Lisäksi huomiota on kiinnitettävä siihen, milloin opetuksen järjestämisen tavoitteet voidaan toteuttaa muilla keinoilla kuin oppilaan henkilötietojen käsittelyä edellyttävää sovellusta käyttämällä.

Tarpeellisuusvaatimuksen tulkinnassa tulisi arvioida, mikä on välttämätöntä opetuksen järjestämiseksi ja mitä ei voida kohtuullisesti toteuttaa muilla keinoin.⁷⁶ Erityisesti lasten osalta tulisi arvioida, onko sillä merkitystä, mitä henkilötietoja käsitellään. Ovatko esimerkiksi reaaliaikaiset sijaintitiedot eri asemassa kuin käytettyjen hakusanojen perusteella päätelty tieto lapsen harrastuksista, mielenkiinnon kohteista ja seksuaalisesta suuntautumisesta?

3.3. Mahdollisuus henkilötietojen käsittelyn vastuun jakautumiseen

Tietosuoja-asetuksen tarkoituksena on varmistaa yksilön henkilötietojen korkeatasoinen suoja, ja tästä syystä myös rekisterinpitäjän käsitettä tulkitaan laajasti.⁷⁷ Rekisterinpitäjäksi on katsottu esimerkiksi tietoverkon hakukoneen ylläpitäjä.⁷⁸ Perusopetuksen järjestäjän lisäksi opetuksessa käytetyn TVT:n tarjoaja voi olla rekisterinpitäjänä vastuussa oppilaan henkilötietojen käsittelystä. Jos useampi taho yhdessä määrittelee käsittelyn tarkoituksen ja keinot, ovat nämä tahot yhteisrekisterinpitäjiä (TSA 26 artikla). EUT:n oikeuskäytännössä rekisterinpitäjäksi on katsottu taho, joka vaikuttaa omia tarkoituksiaan varten henkilötietojen käsittelyyn ja siten osallistuu käsittelyn tarkoitusten ja keinojen määrittelyyn.⁷⁹ Edellytyksenä ei ole pääsy henkilötietoihin, vaan rekisterinpitäjäksi on katsottu myös käsittelystä anonyymejä tilastotietoja saanut taho, sillä se

74. Voutilainen 2019, luku 9.1.2.

75. Oppilaan henkilötietojen käsittelystä säädetään POL 40 ja 41 §:ssä ja esim. oppilas- ja opiskelijahuoltolain (1287/2013) 18, 19, 20, 21, 22 ja 23 §:ssä. Laura Francke – Sanna Haanpää – Opetushallitus, Tietosuoja-asetus ja lasten oikeudet erityisesti perusopetuksen ammattilaisten näkökulmasta, teoksessa Lastensuojelun Keskusliitto, Lapsi verkossa – Näkökulmia lasten oikeuksiin ja tietosuojaan digitaalisessa ympäristössä. Lastensuojelun Keskusliiton verkkokäytäntö 1/2019, s. 104–105.

76. Vastaavia arvioita edellytetään yleisen edun osalta, ks. C-184/20 Vyriausioji tarnybinės etikos komisija, kohta 85.

77. Asia C-131/12 Google Spain SL ja Google Inc, ECLI:EU:C:2014:317, kohta 34.

78. Ks. edellinen viite, kohta 41.

79. Asia C-25/17 Jehovan todistajat, ECLI:EU:C:2018:551, kohta 68.

määritteli käsittelyn parametreja⁸⁰, sekä taho, joka ainoastaan asetti standardeja henkilötietojen käsittelylle mutta ei voinut suoraan käyttää käsiteltäviä tietoja.⁸¹ Myös tekoälysovelluksen kehittämisohjeet antanut taho katsottiin sovelluksen kehittäjän ohella rekisterinpitäjäksi. Vastuulta olisi välttynyt vastustamalla sovelluksen saataville asettamista.⁸²

Oikeuskäytännön valossa palvelun tarjoaja voi olla rekisterinpitäjä silloin, kun se omiin tarkoituksiinsa vaikuttaa siihen, miksi ja mitä henkilötietoja opetuksessa käytettävä palvelu käsittelee. Yhteisrekisterinpitäjien vastuun ei kuitenkaan tarvitse olla yhtä suurta, vaan osapuolet voivat osallistua käsittelyyn eri vaiheissa ja eriasteisesti ja kunkin vastuun taso on arvioitava erikseen.⁸³ Yhteisvastuun edellytyksenä ei myöskään ole, että kaikilla osapuolilla on pääsy kyseisiin henkilötietoihin.⁸⁴ Vastuu ei ulotu sellaisiin käsittelyketjua edeltäviin tai seuraaviin vaiheisiin, joiden tarkoitusta tai keinoja taho ei määrittele.⁸⁵ Siten myös vastuu rajoittuu niihin käsittelytoimiin, joiden tarkoitukset ja keinot taho tosiasiansa määrittelee.⁸⁶ Käsittely voi olla yhdenmukaista, mutta sen ei tarvitse perustua yhteisiin päätöksiin tai olla muodollisesti järjestettyä.⁸⁷ Rekisterinpitäjien on määriteltävä läpinäkyvästi kunkin vastuualueet (TSA 26 artikla).⁸⁸ Koulun kontekstissa opetuksen järjestäjä on yhteisvastuusta huolimatta vastuussa oppilaan henkilötietojen käsittelystä ainakin siltä osin kuin se määrittelee käsittelyn tarkoituksen ja tosiasiallisesti vaikuttaa henkilötietojen sisältöön.

Artikkelin aiheen ongelma kytkeytyy Helsingin hallinto-oikeuden ratkaisuun, jonka mukaan opetuksen järjestäjä (rekisterinpitäjä) ei voinut oikeuttaa oppilaiden henkilötietojen käsittelyä Google Workspace for Education -oppimisympäristössä vetoamalla suoraan lakisääteisen perusopetuksen järjestämisvelvoitteen noudattamiseen (TSA 6(1)(c) artikla) vaan käsittelyperuste tuli arvioida erikseen kunkin henkilötietojen käsittelytoiminnan yhteydessä. Perustelujen mukaan kyse oli lasten henkilötiedoista ja rekisterinpitäjä oli hyväksynyt käsittelijän (Google) vakiomuotoisen tietojenkäsittelysopimuksen ja palvelun käyttöehdot. Käsittely oli laajamittaista ja pitkäaikaista, eikä se rajoittunut ainoastaan välttämättömiin ja tarpeellisiin tietoihin vaan myös itse palvelun käyttöön liittyviin henkilötietoihin. Lisäksi ohjelman kotikäytössä tietoturvavastuu jäi vanhemmille ja oppilaalle. Hallinto-oikeus totesi, ettei opetuksen järjestämisestä johtuva tarve henkilötietojen käsittelyyn sähköisissä palveluissa muuta arviota.

80. Asia C-210/16 Wirtschaftsakademie Schleswig-Holstei, ECLI:EU:C:2018:388, kohta 39.

81. Asia C-604-/22 IAB Europe, ECLI:EU:C:2024:214, kohdat 62–68.

82. Asia C-683/21 Nacionalinis visuomenės sveikatos centras, ECLI:EU:C:2023:949, kohta 38.

83. Asia C-210/16 Wirtschaftsakademie Schleswig-Holstei, kohta 43.

84. Asia C-25/17 Jehovan todistajat, kohta 69.

85. Asia C-40/17 Fashion ID GmbH & Co. KG, ECLI:EU:C:2019:629, kohta 74.

86. Ks. edellinen viite, kohta 85.

87. Asia C-683/21 Nacionalinis visuomenės sveikatos centra, kohdat 43 ja 44.

88. Myös TSA:n johdanto-osa, kohta 79.

Rekisterinpitäjällä ei ollut tosiasiallisesti mahdollisuutta riittävästi valvoa ja ohjeistaa henkilötietojen käsittelyä eikä opetusohjelman käyttöä voitu pitää siten tarpeellisena, että henkilötietojen käsittely olisi voitu oikeuttaa perusopetuksen järjestämisellä.

Hallinto-oikeus edellytti käsittelyperusteelta riittävää selvyttä ja kiinnitti huomioita rekisterinpitäjän mahdollisuuteen kontrolloida käsittelyä. Rekisterinpitäjän näkökulmasta epäselväksi kuitenkin jäi, millaisessa tilanteessa palvelun käyttöön olisi voinut soveltua TSA 6(1)(c) artiklan käsittelyperuste ja mikä merkitys palvelun käyttäjä sopimuksella ja sen yksipuolisella hyväksymisellä tai palvelun kotikäytöllä oli.⁸⁹ Tanskan tietosuojaviranomainen⁹⁰ katsoi lähes vastaavasti 53 kunnan osalta, ettei kouluilla ollut oikeutta luovuttaa oppilaiden henkilötietoja Googlen omia tarkoituksia, kuten sovelluksen kehittämistä, varten, sillä käsittelylle ei ollut TSA:n mukaista käsittelyperustetta eikä se ollut myöskään perusopetuslain tarkoituksen mukaista. Ratkaisun mukaan käsittelyn lainmukaisuus edellyttäisi henkilötietojen siirtämisen lopettamista kyseisiin tarkoituksiin tai sitä, että Google lopettaisi tämän käsittelyn tai että lainsäädännössä luotaisiin riittävän selkeä käsittelyperuste.

Oppilaiden henkilötietojen suojan laajuus ja rekisterinpitäjän kontrolli toteutuisivat laajemmin, mikäli oppimisympäristön valmistaja katsottaisiin yhteisrekisterinpitäjäksi opetuksen järjestäjän kanssa. Tällöin rekisterinpitäjien tulisi käytännössä sopia yhdessä vastuun jaosta käsittelyssä eikä henkilötietojen suojaan jäisi aukkoja siitä syystä, ettei opetuksen järjestäjä voi vaikuttaa oppimisympäristön toiminnan edellyttämään henkilötietojen käsittelyyn. Tässä tapauksessa oppimisympäristö on valmistettu kouluille opetuskäyttöön (tarkoitus) ja valmistaja määrittää, mitä tietoja on mahdollista ja mitä pakollista käsitellä (keinot). Yhteisrekisterinpitäjä selkeyttäisi myös käsittelyperustetta niin, että ohjelmiston valmistajan tulisi tällöin oikeuttaa oma käsittelynsä siltä osin kuin se määrittelee tosiasiaa tarkoitukset ja keinot.⁹¹ Lisäksi myös Suomessa olisi arvioitava tarvetta säätää selkeämmin julkisen toimijan, kuten peruskoulun ja yksityisen tahon (esimerkiksi Googlen kaltaisen datajätin), yhteistyötä koskevaasta henkilötietojen käsittelystä.

89. Näihin asioihin on kiinnittänyt huomioita myös Opetushallitus lausunnossaan 16.11.2023 OPH-5742-2023.

90. Datatilsynet 2023-431-0001 osoitteessa <https://www.datatilsynet.dk/afgoerelser/afgoerelser/2024/jan/datatilsynet-giver-paabud-i-chromebook-sag> (vierailtu 31.7.2024).

91. Asia C-40/17 Fashion ID, kohta 102.

4. Lapsen suostumus käsittelyperusteena perusopetuksessa

Henkilötietojen käsittelyperusteena voi olla myös rekisteröidyn suostumus (TSA 6(1) artikla). Suostumus on oikeudellisesti merkittävä yksilön autonomiaa ilmentävä käsite. Autonominen yksilö voi suostumuksellaan tehdä muutoin laittomista loukkauksista lainmukaisia.⁹² Tietosuoja-asetuksessa määritellään, mitä pätevällä suostumuksella tarkoitetaan (TSA 4(11) artikla) ja miten pätevää suostumusta annetaan (TSA 7 artikla). Suostumus on pätevää, kun se on vapaaehtoinen, yksilöity, tietoinen ja yksiselitteinen tahdonilmaisu, jolla henkilö hyväksyy henkilötietojensa käsittelyn.⁹³ Se edellyttää rekisteröidyn informoimista ainakin käsittelystä ja rekisteröidyn oikeuksista.⁹⁴ Suostumussääntely ilmentää yhtäältä vahvaa henkilötietojen suojaa, sillä se antaa yksilölle hallinnan siihen, käsitelläänkö hänen tietojansa vai ei. Toisaalta se voi myös heikentää yksilön henkilötietojen suojaa, jos tältä puuttuu suostumuksen antamiseen tarvittava tieto, osaaminen ja kiinnostus.⁹⁵

Tietosuoja-asetuksessa lapsen henkilötietojen erityinen suojele ilmenee lapsen suostumusta koskevassa säännöksessä. Lapsen oikeus antaa suostumusta henkilötietojensa käsittelyyn on rajattu 16 ikävuoteen (TSA 8 artikla),⁹⁶ mutta Suomessa asetettiin kansallisen harkintavallan rajoissa 13 vuoden ikäraja (tietosuojalain 5 §). Mikäli lapsi on alle säädetyin ikärajan, tarvitaan lapsen henkilötietojen käsittelyyn huoltajan suostumus tai valtuutus (TSA 8 artikla). Suostumusta pyydetessä on yksilöitävä, mitä tietoja käsitellään.

Suostumuksen ikäraja on puhtaasti muodollinen edellytys suostumuksen pätevyydelle. Rekisterinpitäjän on toteutettava kohtuulliset toimenpiteet tarkistaakseen, että lapsi on ylittänyt ikärajan tai lapsen huoltaja on antanut suostumuksen tai valtuutuksen (TSA 8(2) artikla). Perusopetuksessa lapsen iän ja

92. Bart W. Schermer – Bart H. M. Custers – Simone van de Hof, *The Crises of Consent: How stronger Legal Protection may Lead to Weaker Consent in Data Protection*. *Ethics and Information Technology* 16(2) 2014, s. 171–182, 172.

93. Vaatimuksista ks. Euroopan tietosuojaneuvoston antaman asetuksen 2016/679 mukaista suostumusta koskevat suuntaviivat 05/2020, kohta 11.

94. Suostumus on tietoisesti annettu, kun rekisteröidylle annetaan tietoa ennen suostumuksen hankkimista ja kun rekisteröity tietää, kenelle sekä mitä tietoja ja millaista käyttöä varten suostumus henkilötietojen käsittelyyn annetaan sekä sen, että suostumuksen voi peruuttaa, ks. Euroopan tietosuojaneuvoston suuntaviivat 05/2020, kohdat 62–64.

95. Susanna Lindroos-Hovinheimo, *Private Selves. Legal Personhood in European Privacy Protection*. Cambridge University Press 2021, s. 47 ja Bert-Jaap Koops, *The Trouble with European Data Protection Law*. *International Privacy Law* 4(4) 2014, s. 250–61, 251.

96. Huoltajan suostumusta ei edellytetä, kun lapselle tarjotaan ennaltaehkäiseviä tai neuvontapalveluja, ks. TSA:n johdanto-osa, kohta 38.

huoltajan suostumuksen aitouden varmistaminen ei yleensä ole ongelma⁹⁷ mutta suostumusten pyytäminen ja hallinnoiminen kuhunkin eri henkilötietojen käsittelytilanteeseen on hankalaa, erityisesti jos koulu käyttää monenlaista teknologiaa. Lisäksi sääntelyn sisään rakennettu oletus huoltajan lasta paremmasta tietosuojasaamisesta on kyseenalaistettu tutkimuksissa.⁹⁸ Oletus voi tosiasiallisesti heikentää lapsen henkilötietojen suojaa, sillä huoltajien ymmärrys henkilötietojen käsittelyyn liittyvistä riskeistä vaihtelee paljon eivätkä perheet ole tasa-arvoisessa asemassa informoidun suostumuksen näkökulmasta.⁹⁹

Lapsen suostumussäännöstä sovelletaan ainoastaan, kun kyse on laajasti määriteltyjen tietoyhteiskunnan palvelujen¹⁰⁰ tarjoamisesta suoraan lapselle ja kun käsittely perustuu suostumukseen (TSA 8(1) artikla). Tietoyhteiskunnan palvelu voi olla käyttäjälleen maksullinen tai maksuton, ja se sisältää muun muassa sosiaalisen median palvelut ja yhteisöpalvelut.¹⁰¹ Määritelmän alaan kuuluvat lähtökohtaisesti palvelut, jotka saattavat tarjoajan ja käyttäjän yhteen ja jotka eivät ole erottamattomia pääasiallisesta palvelusta.¹⁰² Lisäksi verkkosivuilla kerättävät evästeet edellyttävät tietosuojasetuksen mukaista suostumusta.¹⁰³ Kaikki internetin välityksellä tarjottavat palvelut eivät ole tietoyhteiskunnan palveluja. Palveluihin eivät kuulu esimerkiksi opetuksessa käytetyt TVT-sovellukset, jotka eivät liity taloudelliseen toimintaan, mutta sen sijaan käyttäjälle ilmaiset hakukoneet ja verkkopelialustat, joita rahoitetaan mainonnalla, sekä erilaiset verkkosisältöpalvelut kuuluvat.¹⁰⁴ Silloin kun palvelu tarjotaan koulun välityksellä, ei kyse ole suoraan lapselle tarjottavasta palvelusta: esimerkiksi jos

97. Iän varmistusmenetelmät ovat usein epäluotettavia, ks. Simone Van der Hof – Sanne Ouburg, ‘We Take Your Word for It’ – A Review of Methods of Age Verification and Parental Consent in Digital Services. *European Data Protection Law Review* 8(1) 2022, s. 61–72, 71.

98. Sonia Livingstone – Mariya Stoilova – Rishita Nandagiri, *Children’s data and privacy online: Growing up in a digital age. An evidence review.* London School of Economics and Political Science 2019.

99. M. Stoilova – S. Livingstone – R. Nandagiri, *Digital by Default: Children’s Capacity to Understand and Manage Online Data and Privacy.* *Media and Communication* 8(4) 2020, s. 197–207, 204.

100. TSA 4(25) artiklassa viitataan määrittelyn osalta Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivin (EU) 2015/1535 1 artiklan 1 kohdan b alakohtaan. Tietoyhteiskunnan palvelulla tarkoitetaan sähköisen viestinnän palveluista annetun lain 3 §:n 29 kohdassa sähköisenä etäpalveluna vastaanottajan henkilökohtaisesta pyynnöstä tavallisesti korvausta vastaan toimitettavaa palvelua.

101. Esim. Korpisaari – Pitkänen – Warmo-Lehtinen 2022, luku II 8 artikla.

102. Asia C-390/18 Airbnb Ireland, ECLI:EU:C:2019:1112 ja asia C-62/19 Star Taxi App, ECLI:EU:C:2020:980.

103. Perustuu sähköisen viestinnän tietosuojadirektiivin 5(3) artiklaan ja 2(2) artiklan f alakohtaan, jotka on Suomessa saatettu voimaan sähköisen viestinnän palveluista annetulla lailla.

104. Digitaalisen palvelun ja tietoyhteiskunnan palvelun erottelusta ks. Tomi Voutilainen, *Digitaalisten palvelujen sääntely.* Alma Talent 2023, s. 31–37.

opettaja näyttää oppilaille videoita verkkosisältöpalvelusta, ei tämä kriteeri täyty. Lapsen suostumuksen soveltamisala ei perusopetuksessa lopulta ole laaja.

Tilanteissa, joissa suostumus soveltuu henkilötietojen käsittelyperusteeksi, on sen vapaaehtoisuutta arvioitaessa huomioitava peruskoulun asema julkisen vallan käyttäjänä ja oppilasta koskeva oppivelvollisuus. Suostumusta ei tulisi pitää henkilötietojen käsittelyn perusteena silloin, kun rekisteröidyn ja rekisterinpitäjän välillä on epäsuhta.¹⁰⁵ Alle 18-vuotias Suomessa vakinaisesti asuva lapsi ei voi valita, suorittaako hän oppivelvollisuuden vai ei (POL 26.1 §, OVL 2.1 §). Yksittäisen opettajan ja opetuksen järjestäjän asema suhteessa lapseen ja hänen huoltajaansa on epäsuhtainen, ja lähtökohtaisesti oppilaalla ja hänen huoltajallaan on lupa odottaa, että peruskoulu hoitaa tehtävänsä huolellisesti ja lainmukaisesti.¹⁰⁶ Kun kieltäytymisestä henkilötietojen käsittelyyn ei saa myöskään aiheutua haitallisia seurauksia, tulisi opetuksessa varmistaa, ettei pelko yksittäisen oppilaan erilaisesta kohtelusta tai ulkopuolelle jäämisestä vaikuta suostumuksen antamiseen.¹⁰⁷

Suostumus ei ole täysin poissuljettu käsittelyperuste, sillä se voi tulla sovellettavaksi, kun käsittely on laajempaa kuin mitä muut perusteet mahdollistavat.¹⁰⁸ Opettaja voi opetussuunnitelman antamissa, usein väljissä, rajoissa päättää, miten hän opettaa.¹⁰⁹ Jos opettaja valitsee opetuksen välineeksi 8 artiklan alaan kuuluvan palvelun, voitaisiin lapsen henkilötietojen suojan kattavuus turvata pitämällä opettajaa rekisterinpitäjänä ja siten yhteisvastuussa palvelun tarjoajan kanssa käsittelystä. EUT:n oikeuskäytännössä yksityishenkilö on katsottu rekisterinpitäjäksi, kun hänellä on ollut palvelun tarjoajan kanssa yhteinen tavoite henkilötietojen käsittelylle eikä vastuusta vapautu se seikka, että henkilö käyttää palveluntarjoajan alustaa hyödyntääkseen tähän liittyviä palveluja.¹¹⁰ Henkilötietoja suojataan yksilön omasta toiminnasta riippumatta sekä myös silloin, kun henkilö ei tiedä, että hänen tietojään käsitellään.¹¹¹ Tällöin opettajan vastuulla olisi suostumuksen pyytäminen ja ilmoittaminen henkilötietojen käsittelystä.

Suostumus henkilötietojen käsittelyyn on erotettava käyttäjäehtojen hyväksymisestä, joka edellyttää oikeustoimikelpoisuutta eli 18 vuoden ikää.¹¹² 8 artiklan soveltamisala koskee ainoastaan henkilötietojen käsittelyä, eikä se vaikuta kan-

105. TSA:n johdanto-osa, kohta 43.

106. Odotus saa tukea perustuslaista, jonka 2 §:n mukaan julkisen vallan käytön on perustuttava lakiin ja kaikessa julkisessa toiminnassa on noudatettava tarkoin lakia.

107. Ks. myös Milda Macenaite – Eleni Kosta, Consent for processing children's personal data in the EU: following in US footsteps? *Information & Communication Technology Law* 26(2) 2017, s. 185.

108. Voutilainen 2023, s. 91.

109. Lisäksi OPS:ää täydentävä opetus, joka ei ole tavoitteiden vastaista, on sallittua, ks. Arajärvi 2021, luku 11.2.

110. Asia C-210/16 *Wirtschaftsakademie Schleswig-Holstei*, kohdat 39 ja 40.

111. Lindroos-Hovinheimo 2021, s. 79.

112. Voutilainen 2019, luku 9.2.6.

sallisen sopimuksen pätevyys (8(3) artikla). Jos lapsi siis saa pätevästi solmia sopimuksen esimerkiksi ostamalla tuotteen verkkokaupasta, perustuu tätä varten tehtävä henkilötietojen käsittely sopimukseen (TSA 6(1)(b) artikla). Lopulta kategorista ikäraja ei ylipäänsä pidetä lapsen oikeuksien sopimuksen mukaisena, sillä sen katsotaan rajoittavan oikeutta käyttää tietoyhteiskunnan palveluja ja mahdollistavan huoltajan lapsen yksityisyydelle haitallisen kontrollon.¹¹³

5. Laajamittainen datankeruu haasteena lapsen henkilötietojen suojalle

Henkilötietoihin luettavan datan lähteitä on monentyyppisiä, ja puuttuva tieto voidaan usein päätellä tilastollisesti. Datalähteet voivat olla henkilön itse antamia (käyttäjaprofiilit, sosiaalisen median sisältö, vuorovaikutus muiden kanssa, kuten tykkäykset, seuraaminen ja tägäykset) tai käyttäjästä – usein tämän huomaamatta mutta tämän suostumuksella – kerättyä dataa. Tällaista dataa ovat esimerkiksi tieto sovellusten käytöstä, hakukyselyt, tieto hereilläolotunneista ja laitetiedot. Näiden tietojen avulla käyttäjiä voidaan profiloida demografisten (ikä, asuinpaikka), psykometrinen (elämäntavat, poliittiset mieltymykset) ja käyttäytymisprofiilien (kulutustottumukset, unirytmii) perusteella. Profiloointia voidaan tehdä pienenkin datan perusteella tilastollisen vertailun avulla, mikä mahdollistaa käyttäjän profiloinnin ilman suoraa datankeruuta.¹¹⁴ Päätely data yhdistää käyttäjän antaman ja hänen toiminnastaan kerätyn datan muihin datavarantoihin,¹¹⁵ ja sen käyttö on monien sovellusten perusta. Esimerkiksi kuvanjakopalvelut ja verkkokaupat päättelevät käyttäjien mieltymyksiä ja ikää selaushistorian perusteella. Evästeet, seurantapikselit ja digitaaliset sormenjäljet mahdollistavat jatkuvan datankeruun istuntojen ja laitteiden välillä.

Lapsen oikeuksien näkökulmasta profilointi on ongelmallista. Lähes kaikki verkossa toimivat sovellukset profiloivat käyttäjiään, ja on vaikeaa arvioida laajamittaisen datankeruun, -käsittelyn ja profiloinnin pitkän aikavälin vaikutuksia

113. Simone van der Hof, I Agree...Or Do I? A Rights-Based Analysis of the Law on Children's Consent in the Digital World. *Wisconsin International Law Journal* 34(2) 2017, s. 409–445, 443. YK:n lapsen oikeuksien komitean kanta kategorisiin ikärajoihin on kielteinen, ks. CRC/C/GC/25, kohta 111 ja Yleiskommentti nro 12 (2009) Lapsen oikeus tulla kuulluksi, kohta 21.

114. Michal Kosinski – David Stillwell – Thore Graepel, Private traits and attributes are predictable from digital records of human behavior. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 110(15) 2013, s. 5802–5805 ja Wu Youyou – Michal Kosinski – David Stillwell, Computer-based personality judgments are more accurate than those made by humans. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 112(4) 2015, s. 1036–1040.

115. World Economic Forum (2011).

yksilölle.¹¹⁶ TVT:n integroiminen kouluopetukseen altistaa lapset pitkäkestoisen ja laajan tiedonkeruun ja profiloinnin kohteiksi.¹¹⁷ Tietosuoja-asetuksessa tunnistetaan laaja datankeruu ja -käsittely¹¹⁸, kannustetaan pseudonymisoitujen henkilötietojen käsittelyyn¹¹⁹, määrittellään profilointi laajasti (TSA 4(4) artikla) ja rajoitetaan profiloinnin ja automatisoidun päätöksenteon käyttöä (TSA 22 artikla). Profiloinnin rajoituksen tarkoituksena on suojella rekisteröityä pelkästään automaattiseen päätöksentekoon liittyviltä luonnollisen henkilön oikeuksiin ja vapauksiin kohdistuvilta riskeiltä.¹²⁰

Rekisteröidyn suojelun toteutumiseksi on selvitettävä, milloin on kyse tietosuoja-asetuksen tarkoittamasta profiloinnista (TSA 4(4) artikla) ja milloin sen tarkoittamasta automatisoidusta päätöksenteosta (TSA 22(1) artikla). Profiloinnilla tarkoitetaan ”mitä tahansa henkilötietojen automaattista käsittelyä, jossa henkilötietoja käyttämällä arvioidaan luonnollisen henkilön tiettyjä henkilökohtaisia ominaisuuksia, erityisesti analysoidaan tai ennakoidaan piirteitä, jotka liittyvät kyseisen luonnollisen henkilön työsuoritukseen, taloudelliseen tilanteeseen, terveyteen, henkilökohtaisiin mieltymyksiin, kiinnostuksen kohteisiin, luotettavuuteen, käyttäytymiseen, sijaintiin tai liikkeisiin” (TSA 4(4) artikla). Henkilökohtaisten ominaisuuksien arviointia on esimerkiksi opinnoista suoriutumisen arviointi.¹²¹ Henkilötietojen käsite kattaa myös sellaiset pseudonymisoidut henkilötiedot, joista lapsi on kohtuudella tunnistettavissa.¹²² Tietosuojasäätelyssä erotellaan kolmenlaista profilointia: yleinen profilointi, profilointiin perustuva päätöksenteko ja pelkästään automatisoitu päätöksenteko, profilointi mukaan luettuna.¹²³ Näistä viimeinen on lähtökohtaisesti kielletty: rekisteröidyllä on oikeus olla joutumatta sellaisen päätöksen, joka perustuu pelkästään automatisoituun käsittelyyn, kuten profilointiin, ja jolla on häntä koskevia oikeusvaikutuksia tai joka vaikuttaa häneen vastaavalla tavalla merkittävästi, kohteeksi (TSA 22(1) artikla). Säännöksessä tarkoitettu automatisoidun yksittäispäätöksen tekeminen on sallittua, mikäli käsittely perustuu sopimuksen tekemiseen tai täytäntöönpanoon, EU:n tai kansalliseen lainsäädäntöön taikka rekisteröidyn suostumukseen (TSA 22(2) artikla).¹²⁴

116. Council of Europe (Committee of Ministers), Declaration by the Committee of Ministers on the need to protect children’s privacy in the digital environment. Decl(28/04/2021).

117. Barassi 2020, s. 71–92.

118. TSA:n johdanto-osa, kohta 6.

119. TSA:n johdanto-osa, kohta 29.

120. TSA:n johdanto-osa, kohta 75.

121. Ouli – Voutilainen 2019, s. 57.

122. TSA:n johdanto-osa, kohta 26.

123. WP251 rev.01, s. 9.

124. Automaattista päätöksentekoa sääntelevät luvut lisättiin hallintolakiin (487/2023) ja julkisen hallinnon tiedonhallinnasta annettuun lakiin (488/2023). Automatisoitujen yksittäispäätösten tekeminen on sallittua hallintolain 8 b luvun säännösten nojalla silloin, kun tehdään viran-

EUT:n oikeuskäytännössä artiklan tarkoittamaa automatisoitua yksittäispäätöstä arvioitiin kolmen keskeisen edellytyksen – päätös, pelkästään automatisoitu käsittely ja rekisteröityä koskevat oikeusvaikutukset tai muu vastaava merkittävä vaikutus – perusteella. Aluksi EUT totesi, että vaikei päätöstä ole määritelty, käy TSA 22(1) artiklan sanamuodosta ilmi, että käsite viittaa paitsi toimiin, joilla on asianomaista henkilöä koskevia oikeusvaikutuksia, myös toimiin, jotka vaikuttavat häneen vastaavalla tavalla merkittävästi.¹²⁵ Automaattisen päätöksenteon edellytys täyttyy aina, kun toiminta sisältyy profiloinnin määritelmään.¹²⁶ Kolmas edellytys voi täytyä myös silloin, kun päätöksenä pidettävä toiminto vaikuttaa olennaisesti kolmannen tahon tekemään päätökseen, jolla on rekisteröityä koskevia oikeusvaikutuksia tai joka vaikuttaa häneen vastaavalla tavalla merkittävästi.¹²⁷

Suhtautuminen lasten profilointiin on jokseenkin epäselvä. Johdanto-osan 38 kohdan mukaan erityistä suojaa olisi sovellettava muun muassa lasten henkilö- tai käyttäjäprofiilien luomiseen ja lapsia koskevien henkilötietojen keräämiseen, kun käytetään suoraan lapsille tarjottuja palveluja. Säätelyssä ei kuitenkaan selvennetä, mitä tällaiset erityisen suojan menetelmät olisivat. Pyrkimys lasten erityiseen suojeluun ilmenee myös johdanto-osan 71 kohdassa, jossa todetaan, ettei TSA 22(1) artiklassa tarkoitettua toimenpidettä saisi kohdistaa lapseen. Kielto on sijoitettu asetuksen johdanto-osaan, joten sillä ei ole sitovaa merkitystä. Vaikuttaa siis siltä, että tietosuojasetuksessa suositellaan, ettei lapsiin kohdistettaisi 22(1) artiklassa tarkoitettua automaattista päätöksentekoa,¹²⁸ mutta muun profiloinnin osalta ei ole erityistä rajoitusta.

Profiloinnin kohteeksi joutuminen ei ole kiellettyä, kiellettyä ei ole myöskään lasten henkilö- ja käyttäjäprofiilien luominen.¹²⁹ Kiellettyä ei ole esimerkiksi oppimisanalytiikan käyttö lapsen tehtäviin käyttämän ajan, vastausten oikeellisuuden tai muiden oppilaiden tai opettajan kanssa käydyn vuorovaikutuksen seuraamisessa, mikäli näiden perusteella tehdyt määritelmät eivät olennaisesti vaikuta TSA 22(1) artiklassa tarkoitettuihin päätöksiin. Säännöksessä tarkoitettuja päätöksiä perusopetuksessa ovat ainakin oppilaaksi ottamista, arvosanaa, kurinpitoa ja erityistä tukea koskevat päätökset sekä muut toimet, jotka olennaisesti vaikuttavat näiden päätösten tekemiseen. Toimia, joilla ei ole oikeusvaikutuksia mutta jotka muutoin vaikuttavat rekisteröityyn merkittävästi, voisi perusopetuksessa olla esimerkiksi väliarviointi, joka ei määritä loppuarvosanaa mutta joka olennaisesti vaikuttaa siihen. Sallittua profiilien käyttöä oli-

omaisen ratkaisu, joka päättää varsinaisen hallintoasian käsittelyn. Säännöstä ei siten sovelleta päätöksiin, jotka vaikuttavat rekisteröityyn muuten merkittäväällä tavalla.

125. Asia C-634/21 Schufa holding, ECLI:EU:C:2023:957, kohta 44.

126. Ks. edellinen viite, kohta 47.

127. Ks. edellinen viite, kohta 50.

128. WP251 rev.01, s. 28.

129. Lievens – Verdoot 2018, s. 276.

sivat tällöin erilaiset oppilaalle tehtävät automaattiset ilmoitukset esimerkiksi tekemättä jääneistä tehtävistä. Myös erilaiset profiiliin perustuvat suositukset lisäharjoituksista olisivat sallittuja.¹³⁰

Profilointiin sovelletaan tietosuoja-asetuksen säännöksiä,¹³¹ joten sille on oltava käsittelyperuste ja sen on oltava tietosuojaperiaatteiden mukaista: profilointi on sallittua vain nimettyä käyttötarkoitusta varten ja siihen tarkoitukseen kerätyillä henkilötiedoilla.¹³² Mikäli opetuksessa käytettävä sovellus profiloii käyttäjiä, tulee opetuksen järjestäjän varmistaa, että profilointia lapsen henkilötiedoilla tehdään vain opetuksen tai ohjauksen antamisen kannalta perusteltuun ja ennalta määriteltyn tarkoitukseen. Sitä ei esimerkiksi saisi tehdä tilastointia, sovelluksen testaamista (jollei kyse ole opetuksen kehittämisestä) tai sovelluksen käyttäjäkokemuksen parantamista varten.¹³³ Profilointia varten ei saa kerätä muita kuin opetuksen tai ohjauksen antamisen kannalta tarpeellisia lapsen henkilötietoja. Esimerkiksi sijaintitiedot olisivat kiellettyjä tarpeellisen käyttötarkoituksen puuttuessa.

6. Johtopäätökset

Artikkelin tutkimusongelmana on, millaista suojaa yleinen tietosuoja-asetus edellyttää lapsen henkilötiedoille perusopetuksessa ja miten tuo suoja rajoittaa TVT:n käyttöä perusopetuksessa. Artikkelin lähtökohta on lapsen oikeus oppia ja TVT:n keskeisyys tuon tavoitteen saavuttamisessa: lapsella on oikeus saada opetusta yhteiskunnassa välttämättömistä ja tarpeellisista tiedoista ja taidoista sekä päästä nauttimaan ja hyötymään yhdenvertaisesti digitaalisen ympäristön palveluista. Koulut eivät voi täyttää tehtävänsä perusopetuksen antamisessa ja lasten yhteiskunnan vastuullisiksi jäseniksi kasvattamisessa ilman TVT:n hyödyntämistä oppimisen tukena ja kohteena.

TVT:n käytöstä johtuva laajamittainen tiedon kerääminen uhkaa kuitenkin lapsen yksityisyyttä ja henkilötietojen suojaa. Tietosuoja-asetus asettaa lähtökohtaisesti lapsen henkilötietojen lainmukaiselle käsittelylle tiukat kriteerit, joita koulujen on noudatettava. Opetuksen järjestäjä on rekisterinpitäjänä laajassa

130. Hallintolain 8 b luvun sääntely ei laajenna esitettyä automaattisen päätöksenteon soveltamisalaa, sillä se mahdollistaa automaattisen ratkaisun asiassa, johon ei sisälly seikkoja, jotka edellyttävät tapauskohtaista harkintaa, tai johon sisältyvät tapauskohtaista harkintaa edellyttävät seikat virkamies tai muu asian käsittelijä on arvioinut (hallintolain 53 e §:n 2 momentti).

131. TSA:n johdanto-osa, kohta 72.

132. Profiloinnista, oppimisanalytiikan käytöstä ja tietosuojaperiaatteista ks. Ouli – Voutilainen 2019, s. 62–63.

133. Ouli – Voutilainen 2019, s. 51.

vastuussa lapsen henkilötietojen käsittelyn lainmukaisuudesta myös silloin, kun sovelluksen tai palvelun tarjoaa kolmas taho. Vastuuseen ei vaikuta se, että huoltajat hyväksyvät käyttäjähhdot, palvelun tarjoaja käyttää sopimuksissa omia vakioehtojaan tai että koululla on velvollisuus antaa opetusta TVT:n käytöstä ja toiminnasta. Opetuksen järjestäjän vastuuta voitaisiin jakaa TVT:n tarjoajan kanssa, mikäli ne katsottaisiin yhteisrekisterinpitäjiksi.

Artikkeli osoittaa, että erilaisten intressien yhdistäminen on haastavaa. Perusopetuksessa selkein lapsen henkilötietojen käsittelyperuste on lakisääteisen veloitteen noudattaminen eli perusopetuksen järjestäminen, mutta myös yleisen edun peruste on syytä huomioida. Soveltuvan käsittelyperusteen määrittäminen ei kuitenkaan takaa lapsen henkilötietojen suojan toteutumista tai tarjoa oppilaitoksille vapautta käsitellä henkilötietoja parhaaksi katsomallaan tavalla. Perusopetuksen järjestäminen on yksittäisten sovellusten ja sähköisten oppimisympäristöjen käytön osalta epämääräinen ja väljästi määritelty peruste. Vaikka lapsen henkilötietojen käyttötarkoitus voitaisiin määritellä riittävän selvästi ennakoon, eivät sovellukset välttämättä täytä tietojen minimointivaatimusta. Kun suurin osa sovelluksista seuraa ja profiloi käyttäjiään mitä erilaisimpia – usein sovelluksen toiminnan kannalta olennaisiakin – tarkoituksia varten, on tiedonkeruu ja profilointi huomioitava myös käyttötarkoituksen määrittelyssä. Profi-loinnin uhkiin on kiinnittänyt huomiota myös YK:n lapsen oikeuksien komitea.

Oman haasteensa luokkahuoneeseen tuo se, että oppilaan henkilötietojen käsittelyn lainmukaisuus on arvioitava jokaisessa tilanteessa erikseen. Perusopetuksessa ei voida kiertää tietosuojaa-asetuksen vaatimuksia pyytämällä lapsilta tai heidän huoltajiltaan suostumusta sovellusten käyttöön, sillä se ei sovellu käsittelyperusteeksi tilanteessa, jossa rekisterinpitäjä on viranomainen ja rekisteröity on perusopetuksen oppilas. Lapsen suostumus ei ole myöskään lapsen henkilötietojen suojan näkökulmasta ongelmaton käsittelyperuste.

Lopulta tietosuojaa-asetuksen antama suoja lapsen henkilötiedoille koulu-kontekstissa on heikko, vaikka sen johdanto-osa korostaa lapsen erityistä suojelua. Itse tietosuojaa-asetuksessa lapsen oikeudet ja koulun arki on huomioitu puutteellisesti. Käsittelyperusteen määrittely on ensimmäinen ja usein melko yksinkertainen asia henkilötietojen käsittelyssä. Tämän ja käsittelyperiaatteiden jälkeen olisi edelleen ratkaistava, miten TSA:n mukaisia rekisteröidyn oikeuksia, kuten 17 artiklan oikeutta tulla unohdetuksi tai 21 artiklan oikeutta vastustaa henkilötietojen käsittelyä, sovelletaan lasten osalta.

Perusopetuksessa on selvä tarve sähköisille digitaalisille oppimisympäristöille, joissa lapsen henkilötietojen suoja ja tietosuojaa-asetuksen vaatimukset on huomioitu jo suunnitteluvaiheessa. Opetusteknologian ja perusopetuksen ei tule palvella yritysten halua laajaan tiedonkeruuseen lapsen yksityisyyden ja henkilötietojen suojan kustannuksella.

Datafication in basic education: protecting children's personal data while advancing educational objectives

ELISA SILVENNOINEN, LL.D., University Lecturer, University of Eastern Finland – MATTI TEDRE, Ph.D., Professor, University of Eastern Finland – TEEMU VALTONEN, Ed.D., Professor, University of Eastern Finland

This study examines what kind of protection the General Data Protection Regulation (GDPR) requires for children's personal data in primary education and how this protection restricts the use of information and communication technology (ICT) in primary education. The datafication of society has reached schools, which are increasingly moving educational functions to data-driven platforms, where data collected from children are used for purposes that vary from personalised education to massive scale modelling of learning processes as well as optimising and honing of educational platforms. From the viewpoint of children's rights, the datafication of schools creates tensions between children's right to data protection and equitable participation. On the one hand, children have the right to education on essential and necessary skills in a datafied society and for gaining the skills and knowledge to equally enjoy and benefit from digital environments and services. On the other hand, the extensive collection of personal data threatens children's right to privacy and protection of personal data, exposing children to influencing and marketing purposes and more. The GDPR requires predefined and precise grounds for processing personal data. However, the needs of basic education and educational platforms may require broader data collection. The study shows the ways in which the specific protection of children's personal data under the GDPR in the context of basic education is vague and the legislation on the use of ICT in education is unclear.